

Izvorni znanstveni rad
UDK 94(4975) "18"
Primljeno: 21. 2. 2008.

DVA OPĆEHRVATSKA SKUPA IZ 1890. I 1893. I NJIHOVO NACIONALNO INTEGRACIJSKO ZNAČENJE

IVA MILOVAN I NEVIO ŠETIĆ

SAŽETAK: Među općehrvatskim javnim skupovima u drugoj polovici 19. stoljeća osobito je trajno ostalo upamćeno otkriće Kačićeva spomenika u Markarskoj 1890. i Gundulićeva spomenika u Dubrovniku 1893. U tim su svečanostima sudjelovali brojni rodoljubi i uglednici javnog i političkog života iz svih hrvatskih zemalja, koje su tada bile međusobno upravno razdvojene. Ti su skupovi snažno pokazali njihovo emotivno i političko jedinstvo. Skupovi su imali i nacionalno integracijsko značenje.

Uvod

Hrvatske su zemlje u Habsburškoj Monarhiji i prije i nakon Austro-ugarske nagodbe (1867.) bile upravno razjedinjene. One se nisu mirile tom razjedinjenosti: nastojale su biti zajedno kao teritorijalna i narodna cjelina u interesu očuvanja svoga hrvatskog jezika i drugih posebnosti koje narod čine narodom. Padom Mletačke Republike (1797.) pod austrijsku je vlast došao i mletački dio Istre. Tada je pod austrijsku vlast došla i Dalmacija, u kojoj je odmah nastao pokret, iniciran željom njezina nacionalno svjesnijeg žiteljstva da se ona sjedini s prekovelebitskom Hrvatskom.¹ Vladajući su vrhovi u Beču odgovorili da će

¹ Grga Novak, »Pokret za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom (1797.-1814.)« *Rad JAZU* 269 (1940): 1-110.

Iva Milovan, asistentica je na Odsjeku za povijest Sveučilišta u Puli. Adresa: Sveučilište u Puli, Ulica Ivana Matetića Ronjgova 1, 52100 Pula. E-mail: imilovan@ffpu.hr
Nevio Šetić, docent je na Odsjeku za povijest Sveučilišta u Puli. Adresa: Sveučilište u Puli, Ulica Ivana Matetića Ronjgova 1, 52100 Pula. E-mail: nevio.setic@sabor.hr

do tog sjedinjenja doći, ali u neko drugo, stabilnije vrijeme. Iz takvog neodređenog odgovora dalmatinski su Hrvati iščitavali da austrijski vladajući vrh ne želi sjedinjenje hrvatskoga naroda, jer tom vrhu, očito, više odgovara razjedinjenost kako bi njime mogao lakše upravljati.

Austrijska je vlast izlagala hrvatski narod i denacionalizaciji. To je u Istri i Dalmaciji činila putem talijanskog kao službenog jezika u upravi, sudstvu i školstvu, u Banskoj Hrvatskoj i u Vojnoj granici nametanjem njemačkog jezika u civilnoj upravi i u vojnim službama. U zadnjem desetljeću 18. stoljeća i prvim desetljećima 19. stoljeća javile su se u Banskoj Hrvatskoj i mađarizatorske težnje poticane iz velikomađarskih krugova, koji su se zanosili mišlju o uspostavi jedinstvene mađarske države od Karpata do Jadrana. Izloženi tim denacionalizatorskim politikama, Hrvati su se u Banskoj Hrvatskoj branili, između ostalog, i latinskim jezikom, koji su uporno zadržavali u svom staleškom Saboru, u svojim gimnazijama i u svojoj visokoškolskoj ustanovi: *Kraljevskoj akademiji znanosti*.

Hrvati su u Banskoj Hrvatskoj, gajeći svoju državopravnu svijest o cjelini Hrvatskoga Kraljevstva (uključenog najprije u zajednicu s Ugarskim Kraljevstvom od 1102. do 1526., a potom od 1527., skupa s Ugarskim Kraljevstvom, i u zajednicu s carskom Austrijom), stalno isticali jedinstvo hrvatskoga državnog sklopa, koje sačinjavaju Hrvatska, Slavonija i Dalmacija. Pa i kad više nije bilo zastupnikâ u Hrvatskom saboru iz Dalmacije, taj se Sabor neprekidno - radi hrvatskog državnog kontinuiteta - zvao: *Sabor kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, kao što se hrvatski ban i dalje nazivao banom *hrvatsko-slavonsko-dalmatinskim* i kad Dalmacija više nije bila pod njegovom banskom vlašću.

Zagreb, glavni grad Banske Hrvatske, imao je od 1835. do 1848. predvodničku preporodnu, nacionalno integracijsku ulogu na hrvatskom prostoru. Najprije pod *ilirskim*, zatim pod *narodnim* imenom, taj je preporodni pokret utemeljio jedinstven standardni književni jezik i pravopis, razvio svijest o jedinstvu hrvatske nacije i obnovio težnje za sjedinjenjem hrvatskih zemalja.² Te

² Više o hrvatskom preporodnom pokretu, njegovim koncepcijama i rezultatima, vidi u: Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*. Zagreb, 1962; Trpimir Macan, *Povijest hrvatskoga naroda*. Zagreb, 1992; Jaroslav Šidak i dr., *Hrvatski narodni preporod / Ilirski pokret*. Zagreb, 1988; Nikša Stančić, *Gajeva "Još Hrvatska ni propala" iz 1832-33*. Zagreb, 1989; Dubravko Jelčić, *Hrvatski narodni i književni preporod*. Zagreb, 1978; *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda* (pr. Miroslav Šicel). Zagreb, 1997; Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000. Prvi svezak: 1848.-1867*. Zagreb, 2000.

integracijske težnje osobito su se manifestirale u politički uzavreloj 1848., i to manje ili više u gotovo svim hrvatskim zemljama.³

Francjozefinski apsolutizam, uspostavljen 1850., zaustavio je hrvatska četrdesetosmaška stremljenja, koja su se ponovno rasplamsala nakon uspostave ustavnosti 1860.⁴ Ne želeći sjediniti hrvatske zemlje, austrijski je državni vrh to iskazao i time što je 1861., uz obnovljen Hrvatski sabor (za područje Banske Hrvatske) u Zagrebu, osnovao i dva nova, zasebna pokrajinska sabora: *Dalmatinski* u Zadru i *Istarski* u Poreču. Hrvatski sabor u Zagrebu i dalje se službeno zvao *Sabor kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, ali u njemu su bili samo zastupnici iz Banske Hrvatske.

Premda su od 1861. na razjedinjenom hrvatskom prostoru djelovala tri sabora, ipak je među Hrvatima i dalje živjela nada da će se Hrvatska, Slavonija, Vojna granica, Dalmacija i Istra sjediniti. To sjedinjenje bilo je i u programu hrvatskih političkih stranaka: *Narodno-liberalne stranke* u Banskoj Hrvatskoj i *Narodne stranke* u Dalmaciji. Banovinska *Stranka prava* nije se zalagala samo za jedinstvenu Hrvatsku, već i za njenu državnu samostalnost, s tim što bi neovisna hrvatska država bila povezana s Ugarskom i Austrijom samo ličnošću istog vladara iz habsburške dinastije, koji bi se, stupajući na hrvatsko prijestolje, zasebno okrunio krunom hrvatskoga kralja.

Austro-ugarska nagodba (1867.) učinila je tu hrvatsku nadu o integraciji hrvatskih zemalja neostvarivom. Jer, tom su nagodbom u Habsburškoj Monarhiji stvorene dvije države: austrijska i ugarska, čija je zajednica povezana ličnošću istoga vladara iz habsburške dinastije⁵ i još nekim zajedničkim poslovima (kao što su obrana i vanjska politika). Ta je zajednica dviju država i službeno nazvana Austro-Ugarska. Hrvatske zemlje, i dalje međusobno razdvojene, dijelom su pripale ugarskom i dijelom austrijskom dijelu Monarhije.⁶

³ Poblize o raznim pitanjima, pokrenutima u hrvatskim zemljama za četrdesetosmaških previranja, vidi u: *Zbornik Hrvatska 1848. i 1849.* Zagreb, 2001.

⁴ O nastavku hrvatskih integracijskih težnji od listopada 1860. i dalje, vidi u: Ivo Perić, *Hrvatska državotvorna misao u XIX. i XX. stoljeću.* Zagreb, 2002; Nikša Stančić, »Hrvatska nacionalna integracija u 19. i 20. stoljeću: ritmovi, ideologije, politika.«, u: *Zbornik Hrvatska politika u XX. stoljeću.* Zagreb, 2006.

⁵ On je imao dvije krune: u austrijskom dijelu Monarhije *carsku* i u ugarskom dijelu Monarhije *kraljevsku.*

⁶ Ugarski dio Habsburške Monarhije imao je službeni naziv *Zemlje krune svetog Stjepana*, a austrijski dio *Kraljevine i zemlje zastupane u Carevinskom vijeću.*

U ugarskom dijelu Monarhije nalazile su se Hrvatska i Slavonija, a u austrijskom dijelu Dalmacija i Istra (do 1881. godine i Vojna granica).

Nametnutom Hrvatsko-ugarskom nagodbom (1868.) Banska je Hrvatska dobila autonomiju u unutarnjoj upravi, pravosuđu, školstvu i bogoštovlju. Tom je nagodbom ujedno ozakonjena mađarska hegemonija nad Bansom Hrvatskom. Sabori su na hrvatskom prostoru imali ograničene zakonodavne nadležnosti. Ti su sabori iz svog sastava slali zastupničke delegate, i to Hrvatski sabor u Ugarski sabor u Budimpešti, a Dalmatinski i Istarski sabori u Carevinsko vijeće u Beču.⁷

Nijedna nadređena strana (ni mađarska ni austrijska) nije dopuštala da se hrvatske zemlje sjedine. Smatrale su da bi sjedinjenje narušilo ravnotežu između Ugarske i Austrije. I zato im to nipošto nije odgovaralo. Mađari su svojatali Rijeku radi izlaza na more. Kako to nisu uspjeli u nagodbenim pregovorima s Hrvatima, uspjeli su iznudom kod cara/kralja Franje Josipa I. prigodom njegova sankcioniranja te nagodbe: Rijeka je privremeno, do utanačenja konačnog hrvatsko-ugarskog sporazuma, dobila status autonomnog područja u sklopu Ugarske.⁸ Nezadovoljan položajem Hrvatske u dualistički ustrojenoj Habsburškoj Monarhiji, položajem koji nije otvarao mogućnosti mirnog i dogovornog izlaza iz tako nepovoljnog stanja, Eugen Kvaternik je 1871. s još nekoliko svojih istomišljenika pravaša, pokušao oružanom pobunom izboriti uvjete za samostalniji život i razvoj u Hrvatskoj. Pobuna je brzo ugušena, a njeni su vođe pobijeni ili osuđeni na zatvorske kazne. Među ubijenima je bio i Eugen Kvaternik.

U banovinskoj *Narodnoj stranci*, zbog njene oportunističke politike, došlo je do raskola. Iz nje je 1880. istupio dio njena oporbno orijentiranog članstva, koji je osnovao svoju zasebnu *Neodvisnu narodnu stranku*. Otada su u Bansknoj Hrvatskoj djelovale dvije oporbene stranke: "neodvišnjačka" i pravaška. Narodna stranka je postala potpuno vladinom strankom i to ime uopće nije bilo u skladu s njenom djelatnom usmjerenošću.

Srbi, koji su od 1861. bili u jedinstvenoj političkoj fronti s dalmatinskim i banovinskim narodnjacima, stvorili su kasnije svoje zasebne srpske političke stranke, i to 1879. u Dalmaciji i 1881. u Bansknoj Hrvatskoj. Te njihove stranke,

⁷ Od 1873. u Dalmaciji i Istri je uveden izravan izbor zastupnika.

⁸ Ta "privremenost" trajala je sve do sloma Austro-Ugarske (1918.). Za vrijeme provizorija (1868/1918.) vršeno je sustavno odnarođivanje riječkih Hrvata putem talijanizacije i mađarizacije.

nadahnete velikospstvom, istupale su protiv hrvatske političke misli, te su kao takve surađivale s autonomašima, talijanašima u Dalmaciji, odnosno s vladinom Narodnom strankom u Banskoj Hrvatskoj. Zanimljivo je istaći da su i malobrojni stanovnici pravoslavne vjere u Istri u selu Peroju, pod utjecajem talijanske propagande, svoje izborničke glasove uvijek davali kandidatima iz redova Talijana i talijanaša, a ne kandidatima iz redova Hrvata.

Ne mireći se s administrativno-teritorijalnom, a time i narodnom razjedinjenošću, Hrvati su radili na tome da se međusobno ne otuđuju, da se međusobno informiraju o svojim gospodarskim, kulturnim, političkim i narodnosnim aktivnostima, da se emotivno zbližuju i stalno drže budnom svijest o svojoj nacionalnoj jedinstvenosti, te da svoja politička nastojanja usklađuju u pravcu realizacije hrvatske političke misli. Dovoljno je prelistati istarsku *Našu slogu*, dalmatinske listove *Narodni list*, *Katolička Dalmacija*, *Hrvatska kruna*, *Narod*, banovinske listove *Pozor (Obzor)*, *Sloboda*, *Hrvatska*, pa da se vidi koliko su ti listovi ustrajno pridonosili upoznavanju prilika u Istri, Dalmaciji i Banskoj Hrvatskoj. Sve dobro što se događalo u Banskoj Hrvatskoj radovalo je i istarske i dalmatinske Hrvate. I obrnuto. Isto su tako i svi nepovoljni događaji u bilo kojoj od hrvatskih zemalja (elementarne nepogode, političke represije i dr.) imali odjeka i u ostalim hrvatskim zemljama. Potvrđuju to brojni primjeri, od kojih ističemo samo ovaj: kada je Zagreb, glavni grad banske Hrvatske, 1880. zadesio snažan potres, postradalom Zagrebu su svojim novčanim doprinosima u pomoć pritekli brojni istarski i dalmatinski Hrvati.

Međusobna suradnja hrvatskih stvaralaca na područjima književnosti, likovne, glazbene i kazališne umjetnosti, na područjima znanosti i raznih stručnih disciplina, bila je vrlo živa i plodonosna. *Hrvatsko dramatsko društvo* iz Zagreba gostovalo je, npr., od 25. travnja do 17. svibnja 1875. u Dubrovniku, izvevši za to vrijeme 18 predstava.⁹ Pojedini su se stvaraoci iz Istre (npr. književnik Eugen Kumičić, geofizičar Andrija Mohorovičić) svojim djelovanjem afirmirali u Zagrebu. U Zagrebu su dokazali svoju visoku stručnost dalmatinski Hrvati: povjesničar Natko Nodilo, profesor građanskog prava Konstantin Vojnović, povjesničar i arheolog Šime Ljubić. Niz slikara, novinara, profesora, liječnika i pravnika iz Banske Hrvatske djelovali su u Dalmaciji i Istri. Isto je

⁹ Slobodan P. Novak, »Nešto građe o putu "Hrvatskog dramatskog društva" u Dubrovnik 1875. godine.« *Anali Historijskog odjela Centra za znanstveni rad JAZU u Dubrovniku* 13/14 (1976): 189-217.

tako niz istarskih Hrvata djelovao u Dalmaciji, kao što je i niz dalmatinskih Hrvata djelovao u Istri. Veliki mecena Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-srijemski sa sjedištem u Đakovu, pomagao je kulturne i znanstvene ustanove ne samo u banskoj Hrvatskoj, već i kulturna društva i hrvatske listove u Dalmaciji i Istri.

U toj međusobnoj suradnji posebno mjesto imaju općehrvatski skupovi, koji su okupljali Hrvate iz svih hrvatskih zemalja. Svjedoče o tome velike gospodarske smotre u Zagrebu: *Prva dalmatinsko-hrvatsko-slavonska izložba* (1864.)¹⁰ i *Jubilarna gospodarsko-šumarska izložba Hrvatsko-slavonskog društva* (1891.);¹¹ tri velike skupštine hrvatskog učiteljstva, održane u Zagrebu 1871., u Petrinji 1874. i u Osijeku 1878.;¹² skup u Zagrebu prigodom otvaranja novog, modernog zagrebačkog Sveučilišta, nazvanog imenom Franje Josipa I. (1874.); dva velika skupa u Đakovu: 1882. - prigodom blagoslova i svečanog otvaranja tamošnje novoizgrađene katedrale i 1885. - prigodom proslave Strossmayerova 70. rođendana i 35 godina njegova biskupskog djelovanja; skup u Zagrebu, kojim je obilježena 50. godišnjica početka ilirskog pokreta - hrvatskog narodnog preporoda (1885.). Među takvim općehrvatskim skupovima, koji su uz ostalo imali i nacionalno integracijski karakter, posebno subili velebni i značajni skupu Makarskoj 1890. u povodu otkrića Kačićeva spomenika i skup u Dubrovniku 1893. u povodu otkrića Gundulićeva spomenika.¹³ Upravo o ovim dvama skupovima ćemo reći ovdje nešto poblize i više.

¹⁰ Poblize o njoj, vidi u: *Prva izložba dalmatinsko-hrvatsko-slavonska 1864. u Zagrebu*. Zagreb 1864.

¹¹ Janko Ibler, *Gospodarsko-šumarska jubilarna izložba Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva godine 1891*. Zagreb, 1892.

¹² *I. obća hrvatska učiteljska skupština u Zagrebu 23., 24. i 25. kolovoza 1871*. Zagreb, 1871; *II. obća hrvatska učiteljska skupština u Petrinji 25., 26. i 27. kolovoza 1874*. Zagreb, 1874; *III. obća hrvatska učiteljska skupština u Osijeku 4., 5. i 6. rujna 1878*. Zagreb, 1878.

¹³ O tim skupovima dosad su pisali: Tijas Mortidija, »Političko značenje otkrića Gundulićeva spomenika.«, u: *Gundulićev zbornik o 350. godišnjici rođenja i 300. godišnjici smrti* (ur. Blaž Jurišić). Zagreb: Matica hrvatska, 1938: 117-121; Ivo Perić, »Proslava otkrića Kačićeva spomenika u Makarskoj prije sto godina.« *Forum* 30/1-2 (1991): 147-162; Ivo Perić, »Proslava otkrića Gundulićeva spomenika u Dubrovniku.« *Forum* 32/4-6 (1993): 391-405; Nevio Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama / Naša sloga 1870.-1915*. Zagreb, 2005: 375-389.

Otkrivanje Kačićeva spomenika u Makarskoj 1890. godine

O književniku Andriji Kačiću Miošiću puno je pisano. Svjedoče o tome brojni članci i rasprave, kao i svi historiografski pregledi ukupnog razvoja hrvatske književnosti.¹⁴

Kačićevu književnu slavu stvorilo je i trajno održalo njegovo glavno djelo *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, čije je prvo izdanje izašlo 1756. u Veneciji. Temeljni naslov tog djela (*Razgovor ugodni naroda slovinskoga*) ima i svoj produžetak koji glasi: *...u komu se ukazuje početak i svrha kralja slovinski, koji puno vikova vladaše svim slovinskim državam, s različitim pismam od kralja, bana i slovinski vitezova, izrađen iz različitih knjiga i složen u jezik slovinski*. Sebe, autora djela, predstavio je kao *fra Andriju Kačića rečenog Miošića iz Brista*, pripadnika franjevačkog reda *Male braće* u dalmatinskoj franjevačkoj *Provinciji Presvetog Otkupitelja*.

Hrvatski je puk svoj jezik uvijek zvao *hrvatskim* (*rvackim*, *hervatskim*, *hrvackim*, *horvatskim*, *naškim*). Sinonimne nazive za taj jezik, *slovinski* ili *ilirski* (*ilirički*), upotrebljavali su isključivo učeni ljudi, koji su tim zamjenskim nazivima pokrivali ne samo hrvatski, već i širi, južnoslavenski (jezični i teritorijalni) prostor. Za razliku od Marka Marulića, koji je za svoju *Juditu* kazao da je *u versih hrvacki složena*, ili Filipa Grabovca, koji za svoj *Cvit razgovora* ističe da je to *razgovor naroda i jezika iliričkoga iliti rvackoga*, Kačić Miošić se opredijelio za naziv *slovinski*, podrazumijevajući pod tim nazivom prvenstveno hrvatski narod i hrvatski jezik.

Nedugo nakon I. izdanja, uslijedilo je (1759.), također u Veneciji, i II. izdanje Kačićeva *Razgovora ugodnog*. Drugom je izdanju autor dodao predgovor pod naslovom *Priljubljenomu štiocu*, u kojemu čitatelju (*štiocu*) pobliže objašnjava kako je došao do podataka na osnovi kojih je napisao ovo svoje djelo, sačinjeno od historiografskih kronika i komentara, te od njegovih pjesama (“pisama”)

¹⁴ Od tih historiografskih pregleda, tiskanih u zasebnim knjigama, navodimo samo nekoliko, najvažnijih: Đuro Šurmin, *Povijest književnosti hrvatske i srpske*. Zagreb, 1898; Branko Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti. I. Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*. Zagreb, 1913; Slavko Ježić, *Hrvatska književnost od početka do danas (1100.-1941.)*. Zagreb, 1944; Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti od narodnog preporoda*. Zagreb, 1945; Vinko Lozovina, *Dalmacija u hrvatskoj književnosti. Povijesni pregled regionalne književnosti u Dalmaciji, Hrvatskom Primorju i Istri (800.-1890.)*. Zagreb, 1936; Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb/Ljubljana, 1987; Dubravko Jelčić, *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb, 1997; Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti. Od Bašćanske ploče do danas*. Zagreb, 2003.

posvećenih pojedinim istaknutijim osobama i događajima. On je, za ovo svoje djelo, “pomnivo izvadio” potrebne fakte “iz knjiga latinski, talijanski i rvatski, iz različitih pisama i karata, diploma, atestata, davorija i svidodžbe staraca redovnika i svitovnjaka”. Namjera mu je bila prikazati “vojevanja i glasovita junaštva” ovdašnjih “dida i šukundida” kako bi ih njihovi postojeći i budući potomci mogli “naslidovati”. Želio je knjigom *Razgovor ugodni* oteti zaboravu “slavna imena vitezova i glasovitih junaka”. Jer, “što se u knjigam ne nahodi, brzo se izgubi i zaboravi”.¹⁵ Sebe kao autora knjige naziva “starcem” i “siromahom” Milovanom.¹⁶ Na kraju knjige pridodao je i pogovor pod naslovom *Najposlidnji razgovor starca Milovana z bratom štiocem*, u kojemu naglašava da ovo djelo nije pisao “za ljude koji latinski ili talijanski jezik posiduju, jer oni znadu iste ili puno veće stvari”, nego za pučane koji, osim *slovinškoga*, svoga materinskog jezika, “drugim jezikom govoriti ne znadu”.¹⁷

Pišući za taj hrvatski (*slovinški*) puk, Kačić je pisao ikavicom svoga podbiokovskog kraja. Poneke je “riči” pisao i u njihovu ijekavskom izgovoru. Tako je npr. i sebe, kao starca Milovana, nazivao starcem “Mjelovanom”. Stihovi su pretežno pisani u desetercima, podsjećajući time na narodnu poeziju, koju su uz gusle pjevali narodni pjevači, guslari. Junačka djela, osobito u borbama protiv turskih osvajača i okupatora, Kačić nije pripisivao samo hrabrim pojedincima, koje spominje imenom i prezimenom, već i pojedinim većim naseljima, koje također konkretno navodi (npr.: “Sinju grade, zlatni buzdovane, / od starine junački megdane”, “Kninu grade, gnizdo sokolovo, / na krajini krvava košuljo”, “Imotski se bili na kamenu / kano labud na vodi studenoj”, “A Makarska gnizdo sokolovo / ukraj sinja mora savijeno”).

Čim bi se rasprodalo pojedino izdanje *Razgovora ugodnog*, slijedilo je sljedeće, novo izdanje. I tako, izdanje za izdanjem Kačićev *Razgovor ugodni*, postao je najprodavanijom, najčitanijom i najpopularnijom knjigom na hrvatskim prostorima.

Napisavši to djelo s mnogo truda i umijeća, Kačić je bio svjestan da će ga ono nadživjeti bogatstvom i zanimljivošću književnog kazivanja. Naime, Kačićev životni vijek prekinut je u 57. godini života.¹⁸

¹⁵ Andrija Kačić-Miošić, *Razgovor ugodninaroda slovinškog*. Zagreb, 1988: 118.

¹⁶ *Razgovor ugodni* je - veli Kačić Miošić - “trudno dilo starca Milovana..., siromaha Milovana”.

¹⁷ A. Kačić-Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinškog*: 871.

¹⁸ Roden je 17. travnja 1704. u Bristu; umro je 14. prosinca 1760. u Zaostrogu.

Tijekom prve polovice 19. stoljeća, osobito u vrijeme početnog razdoblja hrvatske nacionalne integracije, zapravo ilirskog pokreta (hrvatskog narodnog preporoda), Kačić je bio vrlo cijenjen. Isticane su njegove zasluge u buđenju i održavanju svijesti hrvatskoga naroda o sebi kao narodu. Istican je njegov odgojni utjecaj u smislu njegovanja hrabrosti, međuljudske suradnje, poštenja, suosjećanja, ljubavi prema zavičaju i domovini, dobroti i slobodi. Isticani su i njegovi doprinosi standardizaciji hrvatskoga jezika. Pojedini su ilirci preporoditelji oponašali način njegova poetskog izričaja.

Nakon francijozefinskog apsolutizma i ponovne uspostave ustavnosti u Austrijskoj Carevini, u prosincu 1860. svečano je obilježena 100. godišnjica Kačićeve smrti. Održana su brojna predavanja o Kačićevu životu, književnom radu i rodoljublju. Objavljeno je nekoliko prigodnih članaka u tadašnjem hrvatskom tisku. U Zadru, glavnome gradu Dalmacije pod austrijskom vlašću, u kojemu su agilni nakladnici Braća Battara tri puta izdali Kačićev *Razgovor ugodni* (1838., 1846. i 1851.),¹⁹ organizirano je izdavanje posebne spomenknjige pod naslovom *Vienac uzdarja narodnoga o. Andriji Kačiću Miošiću na stolietni dan preminutja*.²⁰

U političkoj borbi, koja se počev od 1860/1. vodila u Dalmaciji između narodnjaka (pristaša *Narodne stranke*) i autonomaša (Talijana i talijanaša, pristaša *Autonomaške stranke*), često su, s hrvatske strane, isticani i zaslužni njegovatelji hrvatskoga jezika i hrvatske narodne svijesti tijekom hrvatske prošlosti. Među tim zaslužnim pojedincima redovito je spominjan i Andrija Kačić Miošić, čiji je *Razgovor ugodni* doživljavao kao narodna pjesmarica i kao takav bio je najomiljenije pučko štivo. U širenju čitalačkog kruga koji se zanosio tim štivom osobite su zasluge imali franjevci, poznati po svom prosvjetnom i rodoljubnom radu u svakoj njihovoj župi i u djelokrugu svakog njihova samostana.

Iz franjevačkih redova potekao je i poticaj da se Andriji Kačiću Miošiću podigne javni spomenik. Učinio je to fra Mate Šimić svojim napisom, tiskanim u 67. broju zadarskog lista *Katolička Dalmacija*. Šimić je obrazložio smisao i potrebu Kačićeva spomenika i predložio da se organizirano pristupi skupljanju novčanih priloga kako bi taj spomenik bio što prije podignut. Tom je prigodom, za tu svrhu, najavio i svoj novčani prilog od 50 fiorina.²¹ Podupirući

¹⁹ Vjekoslav Maštrović, *Jadertina croatica. I. dio*. Zagreb, 1949: 44, 52 i 64.

²⁰ Vjekoslav Maštrović, *Jadertina croatica. I. dio*: 82.

²¹ *Vienac zabavi i pouci*, Zagreb, 34 (1890): 550; *Hrvatska*, Zagreb, 188 (1890): 1.

taj poticaj, zadarski tiskar i nakladnik Špiro Artale izdao je 1882. novo izdanje Kačićeva *Razgovora ugodnog*.²² Uporedo s prodajom ovog izdanja, franjevci su u svojim župama prikupljali i prinose za Kačićev spomenik. Ti novčani prinosi slani su *Odboru za podizanje Kačićeva spomenika u Makarskoj*. Predsjednik tog višečlanog odbora bio je Petar Andrijašević, tajnik Jure Vežić, a blagajnik Šimun Kačić Miošić. U prosincu 1884. taj se odbor putem tiska obratio hrvatskom narodu, moleći da svatko tko može dade svoj novčani prilog za spomenik starcu Milovanu.²³

Novčani su prilozima stizali postupno. Kad se obim priloga do početka 1889. godine približio potrebnoj svoti za narudžbu Kačićeva spomenika, narudžba je sredinom te godine bila i ugovorena između odbora i kipara Ivana Rendića. Rendić je u to vrijeme živio i radio u Trstu. No, i dalje je stalno bio u poslovnim vezama sa svojim sunarodnjacima u Dalmaciji, Banskoj Hrvatskoj i Istri (prema čijim je narudžbama vrlo uspješno radio nadgrobne i druge spomenike).

Držeći da je Andrija Kačić Miošić svojim *Razgovorom ugodnim* prihvaćen i nazočan u svim hrvatskim zemljama, Odbor za podizanje Kačićeva spomenika u Makarskoj je smatrao da svečanost otkrića spomenika (koju je zakazao za 26. kolovoza 1890.) pruža priliku da se nađu na okupu predstavnici svih tih zemalja. Obaviještene o tom razložnom stajalištu, sve su vodeće hrvatske novine, u ime političkih stranaka koje su ih izdavale, prihvatile i zagovarale to stajalište.

Političko ozračje u tadašnjem sveukupnom hrvatskom prostoru bilo je za Hrvate poprilično nepovoljno. Iako je *Narodna stranka* u Dalmaciji još od 1870., kad je postala većinskom strankom u Dalmatinskom saboru, bila glavni politički predstavnik ove pokrajine, zbog stege i diktatâ iz Beča bila je prisiljena voditi oportunističku politiku, opravdavajući takvu politiku ponekim ustupcima središnje vlade u interesu dalmatinskog školstva i gospodarstva. Osim *Autonomaške stranke* (od 1861.), imala je protiv sebe od 1879. i otada postojeću *Srpsku stranku*, koja se suprotstavljala hrvatskoj političkoj misli i zalagala za srpsku političku misao u njenu velikosrpskom obliku. Uz to, u dalmatinskoj je *Narodnoj stranci*, zbog njene oportunističke politike prema središnjoj vladi i popustljivosti prema sve agresivnijim nastupima *Srpske stranke*, dolazilo i do sve otvorenije podvojenosti između Klaićeve konzervativne većine i Pavlinovićeve radikalne manjine. Nakon Pavlinovićeve smrti (1887.), njegovu

²² Vjekoslav Maštrović, *Jadertina croatica. I. dio*: 131.

²³ *Narodni list*, Zadar, 95 (1884): 1.

je struju u stranci predvodio Juraj Biankini. Da ne dođe do raskola, klaićevci su 1889. pristali da nacionalno neodređeno ime stranke (*Narodna stranka*) zamijene nacionalno određenim nazivom: *Narodna hrvatska stranka*. Radikalna Biankinijeva struja je smatrala da to nije dovoljno, te je i dalje iskazivala svoje nezadovoljstvo.

Miho Klaić, vođa *Narodne hrvatske stranke*, želio je da ta stranka u prigodi proslave otkrića Kačićeva spomenika pokaže i sebi i drugima da je jedinstvena i snažna, te je u svezi s tim pisao Peru Čingriji, odvjetniku u Dubrovniku i saborskom zastupniku, svom bliskom prijatelju i stranačkom suradniku: “Kako znaš, na 26. t. mj. slavi se u Makarskoj otkriće Kačićeva spomenika. Dobro bi bilo, dapače i nužno u interesu budućnosti stranke, da u toj svetkovini bude i Dubrovnik zastupan. Najbolje bi bilo da ti glavom dođeš. Ali ako je to nemoguće, gledaj da tkoga drugog pošalješ, a još bolje da i više osoba dođe. Pisao sam u istom smislu u Konavale, na Pelješac, na Korčulu. Kako bi bilo da se dogovorite pak svi skupa dodete posebnim parobrodicom?”²⁴ Bio je Klaić - radi toga - u kontaktu i s drugim prvacima *Narodne hrvatske stranke* iz Šibenika, Drniša, Splita, Sinja, Imotskog, Metkovića, Kotora i otočnih središta. Razgovarao je o tome u Zadru neposredno i s Jurjem Biankinijem, saborskim zastupnikom i urednikom *Narodnog lista*.

Oporbene stranke u Banskoj Hrvatskoj (*Stranka prava* i *Neodvisna narodna stranka*) nalazile su se pod žestokim udarima bana Khuena Héderváryja koji je, braneći postojeću Hrvatsko-ugarsku nagodbu, štitio mađarsku hegemoniju nad Bansom Hrvatskom, uspostavljenu Nagodbom. Ti su udari (čiji su sadržaj bili nasilje, zloparabe, zastrašivanja i falsifikati) imali za posljedicu da je inače popularna *Stranka prava* s 24 saborska zastupnika izabrana 1884., spala na 9 saborskih zastupnika izabranih 1887. *Neodvisna narodna stranka*, koja je 1884. izborila 13 zastupničkih mjesta u Hrvatskom saboru, 1887. je jedva uspjela izboriti 7 zastupničkih mandata.²⁵ I banovinski pravaši i banovinski “neodvišnjaci” imali su svoje razloge za sudjelovanje u proslavi otkrića Kačićeva spomenika u Makarskoj. Pravaši su tim sudioništvom htjeli pokazati svoju brojnost, uvećanu njihovim istomišljenicima iz Dalmacije (okupljenima oko Iva Prodana, Ante Trumbića i Frana Supila) i Istre (okupljeni oko Vjekoslava

²⁴ Miho Klaić Peru Čingriji, Zadar 13. kolovoza 1890. (Nada Beritić, »Iz korespondencije Miha Klaića.« *Arhivski vjesnik* 3 (1960): 139-140).

²⁵ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000. Drugi svezak: 1867.-1918.* Zagreb, 2000: 258, 287.

Spinčića, Matka Laginje, Matka Mandića i Dinka Trinajstića). Istarski su pravaši, slijedeći nauk Ante Starčevića, slijedili hrvatsku državotvornu misao koja je, s pravom i dužnošću, u sklop hrvatske države uključivala i hrvatsku Istru. “Neodvišnjaci” su se dolaskom u Makarsku željeli potvrditi kao hrvatski rodoljubi. Veselio ih je i tamošnji susret s dalmatinskim narodnjacima koji su jednako kao i oni poštovali osobnost, zasluge i ugled Josipa Jurja Strossmayera.

Putovanje iz Banske Hrvatske prema Dalmaciji odvijalo se u to vrijeme najprije vlakom na relaciji Zagreb - Karlovac - Rijeka, a potom iz Rijeke putničkim parobrodom prema Zadru, Šibeniku, Splitu i Makarskoj. Putovanje iz Istre prema Dalmaciji odvijalo se parobrodom iz pulske ili riječke luke. Putovanje iz Bosne i Hercegovine prema Makarskoj odvijalo se najprije uskotračnom željeznicom na liniji Sarajevo - Mostar - Gabela - Metković, a potom parobrodom od Metkovića do Makarske. Putovanje s dalmatinskih otoka prema Makarskoj odvijalo se leutima, trabakulamaili pak parobrodima. Moglo se putovati redovnim brodskim linijama ili, prema prethodnoj najavi i ugovoru, posebnim brodom.

Narodni list, glasilo dalmatinske *Narodne hrvatske stranke*, pozivao je na što masovniji posjet Makarskoj na dan otkrića Kačićeva spomenika. Pritom je naglašavao da taj spomenik “diže ubožan narod ubožnom redovniku i to bez pomoći velikaša i mogućnika”.²⁶ Isti je list, obraćajući se čitavom hrvatskom narodu, pisao: “Hrvatski narode! Spomenik neumrlom Milovanu nek bude vidljivim simbolom tog jedinstva, tvojih stoljetnih borba i napora za hrvatsku zajednicu... Na žalost, naša hrvatska domovina još nije ujedinjena... Već unaprijed ćutimo i veselimo se kako mnogobrojna odaslanstva iz svih krajeva naše domovine hrle malenom gradu Makarskoj da prisustvuju narodnom slavlju, da polažu vijence na spomenik i grob Kačićev... Veliki će to dan biti za one koji budu imali sreće viditi vlastitim očima na okupu pravi tip hrvatskog naroda. Tu će se viditi živa slika hrvatskog Dalmatinca u raznolikoj i zanimljivoj svojoj nošnji; tu Bošnjaka-Hercegovca, tu Istranca, tu brata Hrvata iz Banovine i iz ravne Slavonije. Lijepi će to prizori biti gdje će se braća grliti, gdje će jedno srce kucati, gdje će se izlijeti more bratskih najuzvišenijih i najplemenitijih osjećaja”.²⁷

List *Narod*, glasilo splitskih pristaša *Narodne hrvatske stranke*, objavio je cjeloviti program proslave otkrića Kačićeva spomenika u Makarskoj, koji je

²⁶ *Narodni list* 56 (1890): 1.

²⁷ *Narodni list* 65 (1890): 1.

sastavio makarski Odbor za organizaciju te proslave.²⁸ Iz tog programa je bilo vidljivo da će 26. kolovoza 1890. biti svečano otkriće spomenika, njegov blagoslov, predaja makarskoj općini i potom sveta misa; sljedećeg će dana sudionici proslave otići u Podgoru pokloniti se grobu Mihovila Pavlinovića, potom će u Bristu, Kačićevu rodnom mjestu, prisustvovati otkrivanju spomen-ploče na tamošnjoj osnovnoj školi, zatim će u Zaostrogu nazočiti otkrivanju Kačićeve biste i biste Ivana Despota.²⁹

Prenio je *Narod* i informaciju o aktivnosti *Zagrebačkog građanskog odbora za posjetu Dalmaciji* u povodu otkrića Kačićeva spomenika u Makarskoj. Taj se odbor zalagao da što više banovinskih Hrvata dođe na svečanost. Javljao je svim zainteresiranim da će putovanje trajati ukupno osam dana. Na relacijama Rijeka - Makarska i Makarska - Rijeka putovat će se redovitim ili posebno unajmljenim parobrodom. Ako se prijavi najmanje 100 putnika, "putovanje je osigurano" posebnim parobrodom. U tom slučaju svaka osoba plaća "80 forinti za vožnju, krevet i jelo kroz čitavo vrijeme". Bude li više "od 150 putnika, putni se trošak smanjuje na 65 forinti po osobi". Bude li više od 240 putnika, može se ugovoriti još niža popusna cijena putnog troška.³⁰

Narod je nadalje izvješćivao: "Po pripremama sa sviju strana, Milovanovo slavlje u Makarskoj obećaje da će biti prava narodna slava celoga hrvatskoga naroda, kojoj će se pak pridružiti i ostala slavenska braća. U svakom zakutku, gdje je prodrla prosta Kačićeva pjesma, prodrla je i želja da se pohrli k otkriću spomenika fratru pjesniku".³¹

U svezi s pripremom predstojećeg slavlja u Makarskoj, *Narod* je isticao: "Pod lomnim Biokovom, svjedokom tolike hrvatske slave, a i tolikih patnja hrvatskoga naroda, zaigrat će 26. t. mj. kolo, kakovo se odavno nije hvatalo na zemljištu razkomadane hrvatske domovine. Ne će to biti ni pirno ni sajmovno kolo, opojeno i razigrano radošću sreće i uživanja, već će biti jedinstveno kolo razlučenih i raztrganih hrvatskih zemalja, koje jedan zanos i jedan ponos spaja u skladnu cjelinu, koje jedna misao veže jače od nenaravnih spona, što bi nas htjele jedne drugima otuđiti. Sviet hoće da nas ciepa, a mi ćemo u Makarskoj pokazati da smo *jedno*".³²

²⁸ *Narod*, Split, 59 (1890): 1.

²⁹ Franjevac Ivan Despot (19. kolovoza 1851., Zaostrog - 19. veljače 1886., Split) bio je darovit i cijenjen književnik i prevodilac. Povremeno se dopisivao i s pojedinim književnicima iz zagrebačkog književnog kruga (Augustom Šenoom, Franjom Markovićem i dr.).

³⁰ *Narod* 62 (1890): 1.

³¹ *Narod* 62 (1890): 1.

³² *Narod* 65 (1890): 2.

Odbor za organiziranje svečanosti u Makarskoj sačinjavali su predsjednik Ivan Ševeljević, zatim članovi Anton Alačević, Nikola Alačević, Ivan Bašković, Frane Ivanišević, Kažimir Ljubić, Petar Muslavić, Ernest Nagy, Petar Rismondo, Vladimir Staničić i Ivomarija Vuković.³³

Hrvatska, glasilo *Stranke prava* u Banskoj Hrvatskoj, poticala je posjet banovinskih Hrvata Makarskoj. Isticala je da je “starac Milovan zaslužio da mu se narod oduži” i naglašavala: “A gdje ljepše zgone nego na grobu starca Milovana da se bratski porazgovorimo i zavjerimo da ćemo čuvati baštinu preda i promicati težnje osvješćena naroda!”³⁴

Obzor, glasilo *Neodvisne narodne stranke* u Banskoj Hrvatskoj, preporučivao je da se i Hrvati iz Banske Hrvatske okupe u što većem broju u Makarskoj. U svezi s tim, on je objašnjavao: “Otkriće Kačićeva spomenika u Makarskoj bit će narodno slavlje. Tu ne će biti na okupu sama Dalmacija, već će se sastati narod iz cijele Hrvatske... Pohitimo što brojniji u Dalmaciju... Pohitimo da se zagrlimo”.³⁵

Potrebno je istaći da se *Vienac zabavi i pouci*, časopis Matice hrvatske u Zagrebu, dostojno priključio akciji za što veličanstveniju proslavu otkrića Kačićeva spomenika u Makarskoj. Njegov 34. broj od kolovoza 1890. u cijelosti je posvećen Kačiću. Na uvodnome mjestu objavljena je pjesma Huga Badalića: *Andriji Kačiću Miošiću na dan otkrića njegova spomenika u Makarskoj*. S obzirom na nevolje što su tištile Hrvate u svim hrvatskim zemljama, Badalić je savjetovao da ne treba gubiti nadu, da treba vjerovati u bolje dane koji će sigurno doći:

“Probit će se magle i oblaci,
sinut će nam žarkog sunca traci
i ogrijat duše svih Hrvata:
doći će sunce i na naša vrata!”³⁶

Nakon pjesme, slijedili su prilozi Franje Račkog: *Andrija Kačić prema slovinstvu*,³⁷ Tadije Smičiklase: *Kačić prema historiji*,³⁸ Milivoja Šrepela:

³³ *Narod* 66 (1890): 1.

³⁴ *Hrvatska* 183 (1890): 1.

³⁵ *Obzor*, Zagreb, 175 (1890): 1.

³⁶ *Vienac zabavi i pouci* 34 (1890): 529.

³⁷ *Vienac zabavi i pouci* 34 (1890): 530-551.

³⁸ *Vienac zabavi i pouci* 34 (1890): 532-535.

*Utjecaj Kačićeve pjesmarice na Vuka i Preradovića,*³⁹ te *Himna u slavu Andrije Kačića Miošića*, koju je spjevao Stjepan Buzolić, a uglazbio Nikola Fallner.⁴⁰

Pripreme za proslavu otkrića Kačićeva spomenika u Makarskoj redovito je pratila i *Naša sloga*, list istarskih Hrvata. Ovaj je list pisao: “Još malo dana pak eto nam riedke svečanosti, narodnog slavja, proslave neumrlog pjesnika fra Andrije Kačića Miošića. Na taj dan odjenut će se Hrvati u svečano ruho, a Hrvat, gdje god bio, zakucat će veselije srce”. Uz to, list je iznio i podatak da je u skupljanju novčanih priloga za Kačićev spomenik u svim hrvatskim zemljama sudjelovalo oko 5.000 darovatelja, koji su ukupno dali 13.025 fiorina i 37 novčića.⁴¹ U listu je objavljen i tekst Buzolićeve *Himne Andriji Kačiću Miošiću*, koja ima i različite pripjeve. Jedan od njih glasi:

“Blagoslovljen tren i dan
kad se rodi Milovan”⁴²

Naša sloga je obavijestila da će istarske Hrvate na svečanosti u Makarskoj predvoditi narodni zastupnik Dinko Vitezić, “koji će u ime krčkih Hrvata položiti srebrni vienac na podnožje (Kačićeva) spomenika”. S otoka Krka (koji tada upravno pripada pokrajini Istri) bit će znatan broj sudionika na svečanosti. S poluotoka Istre, pak, upozoravala je *Naša sloga*, bit će malo posjetitelja svečanosti, što nikako ne treba “pripisati nemaru ili nerodoljublju”. Razlog treba vidjeti u “žalosnim političkim odnošajima” što vladaju u Istri, kao i u “siromaštvu puka”. Iz “kršne Liburnije” pošlo bi u Makarsku “više njih”, ali priječe ih naknadni saborski izbori, zakazani na tom području za 25. i 28. kolovoza, dakle, u vrijeme kad se održava i proslava u Makarskoj. Spominjući počasti koje će biti iskazane Kačiću, Pavlinoviću i Despotu, *Naša sloga* je apelirala: pošujmo uspomene na te značajne ljude i prisegnimo “da ćemo ih sliediti u poštenju, značaju i rodoljublju”. Taj svoj apel završila je ovako: “Ne smije biti u našoj Istri dne 26. t. mj. narodnog društva, hrvatskog skupa ili pojedinca rodoljuba, koji se ne bi sjetio naših velikih pokojnika, te koji ne bi dao oduška svojoj ljubavi za njih i svomu rodoljublju pismeno ili brzojavno. Istrani braćo! Poletimo u duhu dne 26. t. mj. svi u Makarsku”.⁴³

³⁹ *Vienac zabavi i pouci* 34 (1890): 537-538.

⁴⁰ *Vienac zabavi i pouci* 34 (1890): 544-547.

⁴¹ *Naša sloga* 34 (1890): 1.

⁴² *Naša sloga* 34 (1890): 3.

⁴³ *Naša sloga* 34 (1890): 3.

Objavila je *Naša sloga* i pjesmu Rikarda Katalinića Jeretova: *U slavu starca Milovana*, iz koje prenosimo sljedeće stihove:

“Redaj vience s vrpcama od zlata,
sipaj cvieće u velikom broju
u Makarskoj, vilo umiljata.
Al uz vience, uz uzdarja sva ta,
ded položi i tu pjesmu moju
- skromni pozdrav istarskog Hrvata!”⁴⁴

U Makarsku su već 25. kolovoza 1890. počeli organizirano i neorganizirano stizati sudionici proslave. Grad je bio svečano okićen hrvatskim zastavama, sagovima, slavolucima od raznih vrsta zimzelenog bilja i raznobojnim cvijećem. Pristanište, zgrade uz rivu i sve gradske ulice bili su obasjani bogatom rasvjetom. U 21 sat priređen je raskošan vatromet. Na nekoliko mjesta u gradu svirana je plesna, zabavna i rodoljubna glazba.

Sutradan, 26. kolovoza 1890., na dan svečanosti otkrića Kačićeva spomenika, u jutarnjim su satima uplovljavali u Makarsku luku parobrodi *Austrija*, *Dalmacija*, *Sibyl*, *Ika*, *Dubrovnik*, *Malta*, *Dinara*, *Vila* i *Psyche*, te brojni leuti i trabakule. Tim je plovilima stigla većina posjetilaca proslave. Smatra se da se tog dana u Makarskoj našlo oko 6.000 ljudi, što je bilo trostruko više od njena stalnog stanovništva.⁴⁵

Među tadašnjim posjetiocima Makarske bilo je mnogo narodnih zastupnika, gradonačelnika i općinskih načelnika, književnika, znanstvenika, novinara, gospodarstvenika, prosvjetnih i kulturnih djelatnika. Bili su to, da poimenično spomenemo barem neke od njih: Miho Klaić, Gajo Filomen Bulat, Juraj Biankini, Dinko Vitezić, Dinko Trinajstić, Tadija Smičiklas, Fran Folnegović, Pero Čingrija, Milan Amruš, Lovro Borčić, Josip Frank, Stjepan Buzolić, Ivan Banjavčić, Josip Virgil Perić, Kažimir Ljubić, Mate Šimić, Grga Tuškan, Stjepan Boroša, Eugen Kumičić, August Harambašić, Đuro Deželić, Fran Pavelek, Marijan Derenčin, Frane Bulić, Božo Korlaet, Ivo Prodan, Dinko Politeo, Josip Paštrović, Mate Nekić, Luko Zore, Ante Liepopili, Ivo Giunio, Tomo Didolić, Ignjat Brlić, Vlaho De Giulli, Erazmo Barčić, Andrija Bakarčić,

⁴⁴ *Naša sloga* 35 (1890): 2.

⁴⁵ Prema službenom državnom popisu stanovništva iz 1890., Makarska je tada imala 1.791 stanovnika (Mirko Korenčić, *Naselja i stanovništvo Socijalističke Republike Hrvatske (1857-1971)*. Zagreb: Djela JAZU 54, 1979: 402).

Rafo Arneri, Šime Mazzura, Luka Angeli, Ivan Mangjer, Josip Gržanić, Juraj Carić, Hinko Hinković, Dragutin Pretner, Jozo Crnica, Stijepo Bjelovučić, Petar Ružević... Među nazočnima je bilo i mnogo mladih ljudi, uglavnom pristaša *Stranke prava*, što se moglo zaključiti po njihovu čestom klicanju Anti Starčeviću i uzvicima: “Bog i Hrvati!” Neki od njih (kao npr. Ante Trumbić, Ivan Bulić, Niko Marinković, Ante Ferri, Frano Supilo, Vjekosalav Škarica, Josip Smodlaka, Mate Drinković, Ivan Majstrovic, Bogoslav Mažuranić, Cezar Akačić...) ubrzo su potom postali i šire, nadregionalno, politički poznati.

Tijek svečanosti otkrića Kačićeva spomenika odvijao se prema ranije utvrđenom i obznanjenom programu. Nakon što je spomenik otkriven, slijedili su blagoslov, koji je obavio biskup Pavlović, i čitanje povelje, kojom Odbor za podizanje Kačićeva spomenika predaje spomenik makarskoj općini. Zatim je bilo na redu polaganje vijenaca. Prvi vijenac položio je Ante Trumbić u ime hrvatske mladeži. Bio je to “srebrni lovor vijenac sa zlatnim guslama”. Kada je položio vijenac, Trumbić je pročitao kratko predajno pismo koje je završavalo usklikom: “Živila Hrvatska!”, na što su svi nazočni odgovorili: “Živila!” Drugi vijenac položio je Milan Amruš “u ime glavnog grada Hrvatske”. Treći je vijenac položio Dinko Vitezić “u ime krčkih Hrvata”. Potom su slijedili vijenci Matice hrvatske, riječkih Hrvata, mostarskih Hrvata, “Slavena puljskih”, trsatske čitaonice, dubrovačke hrvatske čitaonice, općina Split, Dubrovnik, Orebić, Milna i dr. Poslije završetka polaganja vijenaca kraći je govor održao narodni zastupnik Josip Virgil Perić, a nakon toga je slijedila glagoljska misa u mjesnoj crkvi, kojom je rukovodio župnik Stojković.⁴⁶ Na misi je pjevalo splitsko pjevačko društvo *Zvonimir*.

U 14. sati započeo je sohbet, na kojemu je bilo oko 150 uzvanika. Za trajanja sohbeta održano je niz zdravica. U svojoj je zdravici Tadija Smičiklas između ostalog istakao da je Kačić “pod tamnim imenom slovinstva ipak jasno ciljao na misao hrvatsku”. Miho Klaić se u svojoj zdravici divio “Primorju i Makarskoj, što se junački boraše proti nekrstu i rodiše hrvatskom narodu Milovana”, čiju je rodoljubnu iskru Mihovil Pavlinović “u živi plamen razplamtio”. Gajo Filomen Bulat je nazdravio Zagrebu, “hrvatskoj prijestolnici” i “svoj složnoj braći s ove i s one strane Velebita želeći im značajnost i uztrajnost u svetoj borbi za hrvatska prava”. Dinko Vitezić “harno spominje Milovana, koji je i u najzabitnijim kolibama Istre, najviše izloženim valovima tuđinštine,

⁴⁶ *Obzor* 198 (1890): 1.

sačuvao svojim ugodnim razgovorom hrvatsku sviest naroda”. Poslije njegove zdravice prolomio se iz sredine dvorane poklik: “Živila Istra!”, na što su svi nazočni uzvanici odgovorili: “Živila!”⁴⁷

Za vrijeme sohbeta na otvorenim je prostorima sviralo pet glazbi (makarska, splitska, dubrovačka, starigradska i omiška).⁴⁸ Pravaška mladež, i ostali koji su joj se pridružili (njih ukupno oko 300), posjetila je na makarskom groblju grob progonjena i rano preminula mladog pravaša Antuna Dejana. Na Dejanov su grob položili “trnov vijenac urešen cvijećem i trobojnom vrpcom”. Poslije polaganja vijenca, Ante Trumbić, August Harambašić i Dinko Trinajstić održali su rodoljubne govore.⁴⁹

Sljedećeg dana, 27. kolovoza 1890., većina sudionika proslave posjetila je Podgoru, Brist i Zaostrog. U Podgori su se, na groblju sv. Tekle, okupili oko Pavlinovićeve groba i vijence. Na vijencu koji je položio Miho Klaić bila je vrpca s tekstom: “Klub većine hrvatskih zastupnika svomu nezaboravnom drugu”. Vijenac na Pavlinovićeve grob položio je i Dinko Vitezić, koji je “kroz suze i jecaje” rekao “da je to prvi put, što vidi grob najboljeg svoga prijatelja i da ne zna kako bi ga pozdravio u ime svoje tužne Istre”. Zamolio je prisutne da izmole *Očenaš* za Pavlinovićeve dušu, što su svi nazočni učinili, moleći zajedno s Vitezićem.⁵⁰ Na Pavlinovićeve grob je, u ime Matice hrvatske, položio vijenac i Tadija Smičiklas.

U Bristu je posjetiocyte dočekaao veliki transparent s pozdravom: “Dobro došli u kolivku Milovana”.⁵¹ U Zaostrogu ih je dočekaao drugi transparent s tekstom: “Slava Kačiću, Pavlinoviću i Despotu!” Potom su u tamošnjoj samostanskoj crkvi otkriveni Kačićevo poprsje i mramorna spomen-ploča, kao i poprsje Ivana Despota i mramorna spomen-ploča na grobu ovog književnika.⁵²

Kačićev spomenik u Makarskoj bio je “prvi (javni) spomenik, podignut priložma naroda hrvatskoga”. Spomenik je djelo zahvalnosti zaslužnom Kačiću, koji je svojim *Razgovorom ugodnim* bitno pridonio razvoju i očuvanju nacionalne svijesti “potlačenog hrvatskog naroda”. Ta je zahvalnost posvjedočila dvije istine: da “Hrvat štuje svoje velikane” i “da je kod svakog Hrvata živa

⁴⁷ *Naša sloga* 36 (1890): 2.

⁴⁸ *Obzor* 198 (1890): 1.

⁴⁹ *Hrvatska* 199 (1890): 2.

⁵⁰ *Naša sloga* 37 (1890): 2.

⁵¹ *Narodni list* 65 (1890): 2.

⁵² *Narodni list* 65 (1890): 3.

vjera u narodno jedinstvo i u bolju budućnost hrvatskoga naroda”.⁵³ Doista, takvi nacionalno integracijski skupovi, na kojima bi se na jednom mjestu okupilo toliko Hrvata iz svih hrvatskih zemalja i iz svih društvenih slojeva, u to vrijeme nisu bili česti. Splitski *Narod* je to ovako opisao: “Uza skromnog samostanca vidiš prpošno gradsko djevojčce; pokraj velegradskog gizdelina nakrivila svoj fesić mlada Hercegovka; šaljivdžija iz ravne Slavonije iztresa torbu svog brzog jezika u smiešeće se lice inače ozbiljnog Primorca. Grle se, stiskaju ruke, povjerljivo se razgovaraju na sve strane kano da je sve svjetlost sunca na jednom pragu priljubila. Ta braća su, jedna im čuvstva srca spajaju, jedna ih je misao dovela na ubožnu grudu pod golim Biokovom”.⁵⁴

Za trajanja slavlja u čast Andrije Kačića Miošića u Makarsku su stigli mnogobrojni pozdravni brzojavi i pozdravna pisma iz svih hrvatskih krajeva. Strossmayerov brzojav iz Đakova glasio je ovako: “Slavi neumrlog starca Milovana, nezaboravnoga don Mihe i vrlog Despota iz sveg srca pridružuje se Strossmayer”.⁵⁵ Svojim je brzojavom bjelovarska mladež javljala: “Današnjoj slavi hrvatske narodne misli (...) kličemo u molitvi: Bože ujedini sinove jedne majke, blagoslovi sveti savez bratimstva”.⁵⁶

Mnogi su pozdravi i čestitke stigli i iz Istre, o čemu je obavijestila *Naša sloga*: “Koliko nam je do danas poznato odužila se i naša Istra pepelu neumrlog velikana. Sva narodna društva, čitaonice i pojedini rodoljubi odaslaše odboru u Makarsku pismene ili brzojavne pozdrave. U tom je prednjačila i ovaj put naša krasna Liburnija sa svojim stražarom - drevnim Kastvom na čelu. Obćina Kastav, čitaonica i Bratovščina odaslaše brzojavne čestitke. Za njima povelu se Volosko, Opatija itd. Prigodom izbora narodnih zastupnika u Voloskom bijaše odaslan podulji brzojav u Makarsku, kojim se rodoljubi Liburnije ispričaše što već ne mogu sudjelovati kod hrvatske svečanosti. I Slaveni Trsta (Hrvati i Slovenci) učiniše svoju svetu dužnost: Čitaonica, političko društvo *Edinost*, *Delavsko podporno društvo*, načelništvo podružnice *Sv. Ćirila i Metoda*, *Hrvatski radnici*, uredništvo *Edinosti* i *Naše sloge* te pojedini rodoljubi poslaše u Makarsku brzojavne pozdrave i čestitke”.⁵⁷

⁵³ *Narod* 68 (1890): 1.

⁵⁴ *Narod* 68 (1890): 3.

⁵⁵ *Obzor* 206 (1890): 1.

⁵⁶ *Obzor* 206 (1890): 1.

⁵⁷ *Naša sloga* 35 (1890): 3.

Zadovoljan sadržajem i odjecima proslave otkrića Kačićeva spomenika u Makarskoj, Franjo Rački je konstatirao: “Kačićeva svečanost ispala je veličanstveno”.⁵⁸

Otkriće Gundulićeva spomenika u Dubrovniku 1893. godine

O književniku Ivanu Gunduliću⁵⁹ postoji obimna književno-historiografska, književno-analitička i književno-estetska literatura, koju ne sačinjavaju samo članci i rasprave, već i knjige. O njegovu književnom opusu i značenju tog opusa u ukupnom korpusu hrvatske književne baštine govori se i u svim pregledima povijesti hrvatske književnosti.⁶⁰

Neka Gundulićeva književna djela dugo su ostala u rukopisu i poslije njegove smrti. Tako je npr. njegovo najopsežnije i najznačajnije književno ostvarenje, ep *Osman*, objavljeno 188 godina nakon autorove smrti (1826.).⁶¹ U rukopisu *Osmana*, spjeva od 20 pjevanja, nije bilo 14. i 15. pjevanja. Ta je dva pjevanja za I. izdanje (u Dubrovniku 1826.) nadopisao Pijerko Sorokočević; za II. izdanje (u Budimu 1827.) nadopisao ih je nepoznati autor; za III. izdanje (na talijanskom jeziku) Marin Zlatarić; za IV. izdanje (1844. u Zagrebu) Ivan Mažuranić. Mažuranićeva nadopuna smatra se najuspjelijom i konačnom, te je ona uvrštena u sva kasnija izdanja *Osmana*.

Hrvatski preporoditelji (ilirci) osobito su cijenili književnost koja je nastajala u starom samostalnom Dubrovniku, pa dakle i Gundulića kao jednog od najvećih graditelja te književnosti. Na temeljima dubrovačke književnosti ilirci su gradili i usmjeravali daljnje građenje hrvatske književnosti. Kad je *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti* (današnja HAZU) 1869. pokrenula svoju nakladničku seriju *Stari pisci hrvatski*, u njoj su 1877. izašla i *Djela Ivana Frana Gundulića*, priređena marom Armina Pavića, i to u jednoj obimnijoj knjizi od 616 stranica.⁶²

⁵⁸ Franjo Rački Josipu Jurju Strossmayeru, Zagreb, 31. kolovoza 1890 (*Korespondencija Rački Strossmayer. Knjiga četvrta*, ur. Ferdo Šišić, Zagreb, 1931: 190).

⁵⁹ Pjesnik Ivan Gundulić (9. siječnja 1589., Dubrovnik - 8. prosinca 1638., Dubrovnik).

⁶⁰ Vidi bilješku 14.

⁶¹ To je izdanje objavio dubrovački tiskar i nakladnik Antun Martecchini. Više o tome, vidi u: Jakša Ravlić, »O prvom izdanju Gundulićeva “Osmana” (1826).« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 4/5 (1956): 705-718.

⁶² *Popis izdanja JAZU 1867. - 1985. Prvi svezak*. Zagreb: JAZU, 1986: 284.

Godine 1888. proslavljena je 300. godišnjica Gundulićeva rođenja, i to ne samo u hrvatskim zemljama, već i u Beču - inicijativom tamošnjih hrvatskih studenata.⁶³ Ta je proslava potakla i pitanje podizanja spomenika Ivanu Gunduliću u Dubrovniku, njegovu rodnom gradu, u kojemu u tamošnjoj franjevačkoj crkvi Male braće počivaju i njegovi posmrtni ostaci.

U vrijeme proslave "300. godišnjice", političko ozračje u Dubrovniku bilo je vrlo konfliktno. *Narodna stranka*, koja je godinama imala općinsku upravu u svojim rukama (od 1887. pod načelništvom Vlaha De Giullija), djelovala je potrošeno: nije uspijevala učiniti ništa bitnije za daljnji gospodarski razvitak Dubrovnika i dubrovačke okolice. Tu njenu malaksalost (uvjetovanu i nepovoljnim odnosom austrijske vlasti prema Dalmaciji, pa tako i prema Dubrovniku i dubrovačkoj okolini kao dijelu Dalmacije) iskoristila je dalmatinska *Srpska stranka*, čije su pristaše u Dubrovniku djelovale vrlo agresivno. Udružena s mjesnim autonomašima, talijanašima, ta je stranka uspjela postići da na izborima za Dalmatinski sabor 1889. godine za zastupnika u kuriji gradova, za grad Dubrovnik umjesto Pera Čingrije, također Dubrovčanina, jednog od prvaka *Narodne hrvatske stranke*, bude izabran Frano Gondola, srbo-katoličke orijentacije, potomak dubrovačkog vlasteoskog roda. Potom je 1890., također u koaliciji s autonomašima, talijanašima, na tada održanim općinskim izborima uspjela dobiti i dubrovačku općinu i izabrati Frana Gondolu za njena načelnika.

Dubrovački Hrvati, među njima pogotovo pravaši, grupirani oko Frana Supila (jer još nije bilo organizirane dalmatinske *Stranke prava*), nisu se mogli pomiriti s tim da Dubrovnikom upravljaju i u ime Dubrovnika istupaju protivnici hrvatske političke misli (pristaše *Srpske* i *Autonomaške stranke*). Stoga su 1891. pokrenuli svoj list, *Crvena Hrvatska*, kako bi se mogli bolje politički nametnuti i preuzeti vlast. Smatrali su da će im i list *Crvena Hrvatska* pomoći da dubrovačka općina ponovno dođe u hrvatske ruke. U tome su bili složni i Supilovi pravaši i Čingrijini narodnjaci. Miho Klaić, kao vođa dalmatinske *Narodne hrvatske stranke*, nije odobravao pokretanje *Crvene Hrvatske*. A kad su dubrovački Srbi i "Srbi-katolici" 1892. pokrenuli svoje stranačko glasilo pod naslovom *Dubrovnik*, Klaić je, dosljedan svom neshvatljivom sustezanju i povlačenju, preporučivao Peri Čingriji da svojim autoritetom i utjecajem obustavi izlaženje *Crvene Hrvatske*, jer da bi s njenim

⁶³ Ranije se mislilo da je Gundulić rođen 1588. godine, pa je "300. godišnjica" njegova rođenja bila proslavljena 1888. godine.

nestankom nestao i *Dubrovnik*.⁶⁴ Razumije se, Pero Čingrija, gledajući izbliza dubrovačku političku situaciju, nije mogao prihvatiti takvo Klaićevo nerealno stajalište.

Narodnjak Čingrija i pravaš Supilo nastavili su surađivati i suprotstavljati se protivnicima hrvatske političke misli u dubrovačkoj sredini. Potreba da se suprotstavljaju isključila je njihove stranačke razlike i kao Hrvate ih ujedinila. Budući da su dubrovački Srbi i Srbi-katolici (kao i ostali pristaše dalmatinske *Srpske stranke*) za svoje stranačko-političke svrhe htjeli iskoristiti i svečanost otkrivanja Gundličeva spomenika u Dubrovniku, Čingrija i Supilo, kao i njihovi politički istomišljenici, uznastojali su da ta svečanost u Dubrovniku kao izrazito hrvatskom gradu ima hrvatsko obilježje. Njihovo nastojanje nije podržano samo u Dalmaciji, već i u ostalim hrvatskim zemljama. Proslava je, prema tom općem hrvatskom mišljenju, trebala biti svehrvatsko slavlje i kao takva okupiti rodoljube iz svih hrvatskih krajeva. Takvo političko usmjerenje poticale su gotovo sve tadašnje hrvatske političke snage.

U dalmatinskoj *Narodnoj hrvatskoj stranci* 1892. je došlo do raskola, kada su iz njenih redova istupila šestorica saborskih zastupnika koji su, pod vodstvom Jurja Biankinija, osnovali i svoj zaseban saborski *Hrvatski klub*. Klub je zastupao potrebu radikalnijeg djelovanja prema središnjoj austrijskoj vladi i prema dalmatinskoj pokrajinskoj vladi, kao i prema *Srpskoj* i *Autonomaškoj stranci*. S obzirom na sve jači utjecaj te šestorice političara, *Narodna hrvatska stranka* se nadala da će se, sudjelujući u proslavi otkrića Gundulićeva spomenika u Dubrovniku, zbližiti s odcijepljenom *šesticom* i pokazati da je ona snažna i najjača dalmatinska stranačko-politička skupina, kojoj su gospodarski, kulturni i hrvatsko-narodnosni interesi Dalmacije iznad svega.

Neodvisna narodna stranka u Banskoj Hrvatskoj, izmanipulirana režimskim izbornim zloporabama i raznim oblicima nasilja, apstinirala je 1892. od sudjelovanja u izborima za Hrvatski sabor i u tada izabranom saborskom sastavu. Stoga nije imala ni jednoga zastupnika iz svojih redova. Sudjelujući u svehrvatskoj nacionalnoj proslavi u Dubrovniku, htjela je dokazati da postoji i da s njom treba i dalje računati na hrvatskoj političkoj sceni. U tim je saborskim izborima (1892.), premda izložena surovim režimskim pritiscima, banovinska

⁶⁴ Miho Klaić Peru Čingriji, Zadar 30. srpnja 1892. (Nada Beritić, »Iz korespondencije Miha Klaića.« *Arhivski vjesnik* 3 (1960): 142). Poblize i više o Peri Čingriji i Franu Supilu kao političarima, vidi u: Ivo Perić, *Pero Čingrija*. Dubrovnik, 1988; Ivo Perić. *Mladi Supilo*. Zagreb: Školska knjiga, 1996.

Stranka prava ipak izborila 8 zastupničkih mandata.⁶⁵ Čvrsto je vjerovala u sebe, držeći da je Khuenov režim neće uspjeti istisnuti iz hrvatskog političkog života. Svojim je sudjelovanjem u proslavi otkrića Gundulićeva spomenika u Dubrovniku nastojala pokazati brojnost svojih pristaša iz svih hrvatskih zemalja i radikalne tonove svoje politike. Smatrala je da je među Hrvatima dobila pozitivne poene i time što je napokon pristala koalirati s banovinskim “neodvišnjacima”, čime je dala važan doprinos jačanju oporbe na banovinskom političkom prostoru.⁶⁶ Istarski Hrvati pravaške orijentacije držali su da bi prisutnost u najavljenoj proslavi u Dubrovniku još jednom pokazala njihovu političku odlučnost da ustraju s ostalim Hrvatima, budući da svi Hrvati imaju isti politički cilj: ujedinjenje hrvatskih zemalja i, u pogodnim okolnostima, ostvarenje hrvatske državne samostalnosti.

Otkrivanje Gundulićeva spomenika u Dubrovniku zakazano je za 26. lipnja 1893. Hrvatske političke stranke, kao i razna hrvatska kulturna društva, nastojali su da posjet Dubrovniku u toj prigodi bude što masovniji.

Dubrovačka *Crvena Hrvatska*, list Supilovih pravaša i Čingrijinih narodnjaka,⁶⁷ izjavljivala je da će prigodom svečanog otkrića Gundulićeva spomenika u Dubrovnik stići mnogi rodoljubi iz svih hrvatskih zemalja, te da će, unatoč militantnosti i neobzirnosti pristaša *Srpske stranke*, ta svečanost, barem što se tiče hrvatskih sudionika u njoj, proteći “pristojno, mirno, dostojanstveno... i u najboljem redu”.⁶⁸ Slaveći prošlost, isticala je *Crvena Hrvatska*, gledat ćemo budućnost i “tako stare tradicije, koje nas vežu, utvrditi novom molitvom za pobjedu svetih prava našega naroda”.⁶⁹

Želeći dobrodošlicu brojnim Hrvatima koji će stići na proslavu otkrića Gundulićeva spomenika u Dubrovnik, *Crvena Hrvatska* je isticala: da “Gundulićeva sjena... bdije i leprša nad hrvatskom zastavom”; da se, slaveći Gundulića, slavi i “Dubrovnik, koji ga je rodio”; “Dobro došli, braćo mila! Velika narodna misao već nas odavno spaja”; dolazeći u Dubrovnik, vi ste i ovdje “u svojoj kući”; dubrovački vas Hrvati “nestrpljivo čekaju” i žele “da vas

⁶⁵ I. Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000. Drugi svezak: 1867.-1918.*: 300.

⁶⁶ Pravaško-neodvišnjačka koalicija u Banskoj Hrvatskoj dogovorena je potkraj 1892. godine.

⁶⁷ U impresumu lista naveden je Frano Supilo kao njegov izdavaatelj i upravitelj. On je to stvarno i bio. I veći dio sadržaja lista potjecao je iz Supilova darovitog i plodnog pera. Kao odgovorni urednik lista najčešće je, iz formalnih razloga, navoden neki od tipografa iz dubrovačke tiskare Dragutina Pretnera, koja ga je tiskala.

⁶⁸ *Crvena Hrvatska*, Dubrovnik, 23 (1893): 3.

⁶⁹ *Crvena Hrvatska* 24 (1893): 1.

bratski zagrlje”; “Dobro došli, hrvatska braćo! Veliki dan narodnog slavlja... neka bude svjedokom naše sloge i naše snage; neka svakoga uvjeri da se Hrvat nije odrekao, niti će se ikada odreći svojih prava; neka bude novim dokazom naše težnje za jedino spasonosnim sjedinjenjem u krilu majke Hrvatske... Živjela Hrvatska!”⁷⁰

Pišući o pripremi proslave otkrića Gundulićeva spomenika u Dubrovniku, zadarski je *Narodni list* isticao da će mnogi Hrvati “sa svih strana pohrliti u Dubrovnik”.⁷¹ Svi, koji dođu na taj krajnji hrvatski Jug, okupit će se “u jednom zavjetu: služiti domovini umom i srcem”. Pred očima će im lebdjeti dični postulat: “prosvjeta, slobda, bratska uzajamnost”.⁷²

Hrvatska, list banovinskih pravaša, informirala je da u Zagrebu djeluje *Zagrebački građanski odbor za putovanje u Dalmaciju*. Svi zainteresirani za putovanje mogu se prijaviti ili Franu Folnegoviću, jednom od prvaka banovinske *Stranke prava*, Franji Arnoldu, predsjedniku *Hrvatskog pjevačkog saveza*, ili Cezaru Akačiću, ljekarniku u Rijeci (budući da će putovanje parobrodom započeti u Rijeci).⁷³ *Hrvatska* je pozivala da što više Hrvata sudjeluje u toj svehrvatskoj proslavi u Dubrovniku: “Idimo, Hrvati, u staroslavni hrvatski Dubrovnik... Tamo ćemo se okriepiti njegovim duhom i zavjeriti pod okriljem živuće neumrle prošlosti, da ćemo vazda ljubiti mučeničku otačbinu i svagda nastojati da radimo o njezinoj sreći i dobrobiti. Dan 26. lipnja neka bude opet jednim danom naše sloge..., da bude daljnja stepenica u postizanju najsvetijega cilja hrvatskoga naroda: slobode, nezavisnosti i jedinstva hrvatskoga”.⁷⁴ Veoma je potrebno i značajno to putovanje u Dubrovnik. U tom će se gradu svi okupljeni Hrvati “pod kipom velikog pjesnika... spomenuti i prošlosti i sadašnjosti, i zavjeriti će se: da će se boriti, da će raditi za budućnost Hrvatske.”⁷⁵

“Neodvišnjački” je *Obzor* objavio himnu pod naslovom *U slavu Ivanu Gunduliću*, koju je spjevao August Harambašić, a uglazbio Franjo Vilhar. Ta je himna namjenski napisana i uglazbljena za hrvatske pjevače (iz *Kola* i drugih zagrebačkih pjevačkih društava), koji će poći u Dubrovnik i ondje je otpjevati nakon otkrića Gundulićeva spomenika. Stihovi himne pozivali su sve Hrvate:

⁷⁰ *Crvena Hrvatska* 25 (1893): 2.

⁷¹ *Narodni list* 43 (1893): 1.

⁷² *Narodni list* 50 (1893): 1.

⁷³ *Hrvatska* 120 (1893): 2.

⁷⁴ *Hrvatska* 123 (1893): 2.

⁷⁵ *Hrvatska* 144 (1893): 1.

“U kolo danas, braćo Hrvati,
naše je slave svanuo dan,
počast nam valja umniku dati,
koji nam bješe od Boga dan.”

Nakon svake strofe dolazio je pripjev:

“Pjesma nas brati,
svi smo Hrvati.”⁷⁶

I istarska *Naša sloga* također je pozivala da što više Hrvata pođe u Dubrovnik. Očekivala je da će se svi oni, “kojima sredstva dopuštaju”, odlučiti za to putovanje. Pritom je obavještavala: “Hrvatski izletnici putovat će posebnim vrlo udobnim parobrodom iz Rieke put Dubrovnika, te će tom prigodom razgledati sva znamenitija mjesta naše kršne Dalmacije”. Cijena tog putovanja za odlazak i povratak, u koju su uključeni “vožnja, hrana i krevet”, iznosi 65 forinti. Izlet će trajati ukupno sedam dana.⁷⁷

Svečanost u Dubrovniku bila je programirana kao trodnevna svečanost, i to s ovim sadržajima:

Dana 25. lipnja 1893. poslije podne bili su predviđeni nastupi narodnjačko-pravaške *Dubrovačke glazbe* i srpsko-autonomaške *Dubrovačke građanske muzike*, te dočeci prvih posjetilaca Dubrovnika; u 20 sati počinje koncert na Pilama, kao i svečana rasvjeta Pila i Konavala; u 21 sat počinje prigodna svečana predstava u Bondinu teatru, u kojoj sudjeluju pjevači zagrebačkih pjevačkih društava *Kolo*, *Sloga*, *Sloboda* i *Merkur*, kao i pjevački zbor *Jedinstvo* iz Kotora.

Dana 26. lipnja 1893., u jutarnjim satima, nastavljaju se dočeci posjetilaca Dubrovnika; u 9,30 sati započinje svečani ophod iz stolne crkve kroz ulicu *Između bačvara* do velike Onofrijeve česme i franjevačke crkve Male braće, potom niz *Placu*, pa ispred crkve Sv. Vlaha i *Prid Dvorom* do Poljane, na kojoj će biti otkriven Gundulićev spomenik; u 10 sati svečano otkriće Gundulićeva spomenika (s biskupovim blagoslovom i polaganjem vijenaca); u 14 sati početak sohbeta za uzvanike; u poslijepodnevnim satima razgledavanje gradskih znamenitosti; u 20 sati svečana rasvjeta grada i vatromet.

Dana 27. lipnja 1893. ujutro, nastavak razgledavanja gradskih znamenitosti i odlasci parobrodima u dubrovačku okolicu; u 17 sati javna tombola i potom narodno veselje u Gružu; u 20 sati svečana rasvjeta grada, Gruža i Lapada.

⁷⁶ *Obzor* 143 (1893): 1.

⁷⁷ *Naša sloga* 23 (1893): 3.

Svečana proslava odvijala se prema programu. U gradsku i grušku luku uplovljavali su parobrodi, trabakule, leuti i druga plovila, a s njima i mnoštvo posjetilaca. Jedan dio posjetilaca imao je smještaj na plovilima, a za dio koji je to tražio bio je osiguran smještaj u hotelima *Petka* i *Lacroma*, u postojećim konačištima i privatnim stanovima. Nije bilo kuće u Gradu, na Pilama, na Pločama, u Gružu i Lapadu koja nije ponudila smještaj barem jednom od gostiju. Bilo je obitelji koje su ugostile i po dva, tri ili četiri posjetioca. Bilo je mnogo posjetilaca i iz dubrovačke okolice (iz Konavala, Župe dubrovačke, Rijeke dubrovačke, Zatonskog, Slanskog i Stonskog primorja, s Pelješca, otoka Mljeta, te s Elafitskih otoka Koločepa, Lopuda i Šipana), odjevenih u njihove raznolike i vrlo skladne narodne nošnje.

Među posjetiocima Dubrovnika u toj prigodi bilo je mnogo rodoljuba i znatiželjnika iz svih hrvatskih zemalja, kao što su, da spomenemo samo neke najpoznatije, političari Miho Klaić, Vjekoslav Spinčić, Fran Folnegović, Milan Amruš, Gajo Filomen Bulat, Josip Virgil Perić, Pero Čingrija, Lovro Borčić, Juraj Biankini, Ivo Prodan, Ante Trumbić, Josip Frank, Ante Mandić, Josip Grdenić, književnici Eugen Kumičić, Ante Tresić Pavičić, Rikard Katalinić Jeretov, August Harambašić, Stjepan Buzolić, znanstvenici Frane Bulić, Franjo Rački, Tadija Smičiklas, skladatelji Franjo Kuhač, Nikola Faller i Franjo Vilhar, kipar Ivan Rendić. Bilo je i nekoliko Slovenaca, među kojima se isticao političar i književnik Ivan Tavčar, predsjednik *Matice slovenske*. Pristaše *Srpske stranke* dovele su na proslavu niz Srba iz Dalmacije, Bosne i Hercegovine, Bačke, Banata i Srbije. Među njima su bili pjesnici Jovan Sundečić i Jovan Jovanović - Zmaj.

Očekivao se i dolazak Josipa Jurja Strossmayera, koji je nekoliko puta iskazao želju da posjeti glavna kulturna i vjerska središta Dalmacije, ali nikada to nije uspio ostvariti. Ovoga puta, u vrijeme održavanja proslave u Dubrovniku, bio je na oporavku u Krapinskim Toplicama. Nadajući se da će ipak doći u Dubrovnik, dubrovački vlastelin Marko Pucić nudio mu je "svoju kuću i bašču", u kojima bi mogao imati prikladan i ugodan boravak.⁷⁸ Strossmayer je nedvojbeno podupirao proslavu u Dubrovniku, želeći da uspije baš kako su zamislili hrvatski politički i kulturni prvaci. Naime, kad mu se Fran Folnegović obratio molbom da novčano podupre odlazak u Dubrovnik hrvatskih pjevača

⁷⁸ Luko Zore Franji Račkom, Dubrovnik, 13. svibnja 1893. godine (Ivo Perić, »Pisma Luka Zore Valtazaru Bogišiću, Franji Račkom i Vatroslavu Jagiću.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku* 18 (1980): 337).

iz zagrebačkih pjevačkih društava *Kolo*, *Sloboda*, *Merkur* i *Sloga*, Strossmayer je za tu svrhu dao svoju potporu u iznosu od 500 forinti.⁷⁹

U vrijeme sohbeta za uzvanike, održanom u dubrovačkom *Hotelu Lacroma* (26. lipnja 1893. između 14 i 17 sati), redale su se rodoljubne zdravice koje su održali Pero Čingrija, Milan Amruš, Ante Trumbić, Vjekoslav Spinčić, Josip Frank, Juraj Biankini, Ivan Tavčar, August Harambašić i dr. U svim tim zdravicama isticana je potreba političke sloge, jer se do željene jedinstvene Hrvatske može doći samo udruženim snagama, hrvatskim političkim jedinstvom.⁸⁰ Izvješćujući o zdravicama, *Naša sloga* je isticala: “Sve je plamsalo. Svi govori isticali su se u jednoj težnji za sjedinjenjem i slobodnom Hrvatskom, za uspostavom hrvatske države, u kojoj jedinoj je iskati spas i napredak i Hrvatom i Slovencem”.⁸¹

U *Crvenoj Hrvatskoj*, osim napisa koji su izvještavali o svečanosti proslave otkrića Gundulićeva spomenika, bilo je i prigodnih pjesama. U pjesmi *Dubrovniku*, Rikard Katalinić Jeretov je istaknuo:

“Nit se varam, nit sam se
iz čarnoga sanku prenô,
zapjevat ti mogu slavljem:
hrvatska si ti Ateno.

Hrvatska se trobojnica
na grudima tvojim vije,
a hrvatstvo ponosom se
na svakome čelu sije.”⁸²

Na dan otkrića Gundulićeva spomenika, *Obzor* je naglasio: “Jest, ciela je Hrvatska danas u Dubrovniku”. Tu je, jedinstvena u mislima i osjećajima svojih sinova, složna slaveći velikog Gundulića, koji bijaše “pjesnik kršćanstva i slobode”.⁸³ Na raznim mjestima u Gradu, na Pilama, u Gružu i na brodovima u gradskoj i gruškoj luci svirale su glazbe. Ponajviše su svirane rodoljubne pjesme, kao i pjesme koje su podsjećale na pojedine dijelove Hrvatske (na Dalmaciju, Istru, Liku, Kordun, Baniju, Posavinu, Hrvatsko zagorje, Slavoniju,

⁷⁹ Josip Juraj Strossmayer Franji Račkom, Đakovo, 13. lipnja 1893 (*Korespondencija Rački Strossmayer*: 376).

⁸⁰ *Crvena Hrvatska* 28 (1893): 1-4.

⁸¹ *Naša sloga* 30 (1893): 1.

⁸² *Crvena Hrvatska* 28 (1893): 2.

⁸³ *Obzor* 143 (1893): 1.

Podravinu, Srijem). Grad je bio svečano iskićen. Posvuda su se pogledu nametale hrvatske i druge zastave, sagovi, slavoluci, cvijeće. Među poklicima najviše su se mogli čuti: “Živjela Hrvatska! Živio Zagreb! Živio hrvatski Dubrovnik! Živio Starčević! Živio Strossmayer!” Uz pjesnikov spomenik Hrvati su postavili oko 200, a Srbi oko 30 vijenaca.⁸⁴

Hrvati su u ovom slavlju dominirali svojim rodoljubljem i skladom. Pišući o tom slavlju u Dubrovniku, *Hrvatska* je naglasila: “To je pobjeda hrvatske misli... Ona je u duhu već gotovo djelo... Brat stoji do brata u jednoj misli, u jednoj želji, a ta jest i ne može biti druga: *Bože ujedini otačbinu našu!*”⁸⁵

Svi hrvatski listovi opširno su izvještavali o pripremi i tijeku velike proslave u Dubrovniku. Među njima je vidno mjesto zauzimala i *Naša sloga*, list istarskih Hrvata, koja je s više napisa u nastavcima⁸⁶ svoje čitaoce precizno obavještavala o putovanju parobrodom, putnicima na parobrodu, mjestima koja su usput vidjeli i posjetili, dojmovima i doživljajima, dočeku u Dubrovniku i društvenom ozračju u tom gradu, te o sveukuopnom sadržaju proslave.

Prateći preko tiska tijek i odjeke proslave u Dubrovniku, Josip Juraj Strossmayer je napisao Franji Račkom: “Hvala Bogu, kako vidim, stvar se je u Dubrovniku i u Dalmaciji obavila lijepim uspjehom u prilog našoj hrvatskoj ideji. Srbi se sad osvećuju na tomu u Zagrebu, vičući: *pereant* Hrvati! Stid ih i sram bilo!”⁸⁷ Franjo Rački, koji je bio sudionik slavlja u Dubrovniku, javio je Strossmayeru: “Iz Dubrovnika i Dalmacije nosim Vam sijaset pozdrava. Svi žale, što niste svojom prisutnosti mogli uveličati Gundulićevo slavlje. Đorđić⁸⁸ bi Vas smjestio u svojoj prekrasnoj, godine 1520. građenoj gruškoj vili. Vojnovićevi⁸⁹ osobito Vas pozdravljaju. Svečanost je nosila posvema hrvatski značaj. Srbi, koji su se nadali drugom, ostali su razočarani. Ja sam se čudio onoliko probuđenog hrvatskoj svijesti, koja se izrazuje živahnosti južne naravi”.⁹⁰

⁸⁴ *Obzor* 145 (1893): 1.

⁸⁵ *Hrvatska* 148 (1893): 1.

⁸⁶ *Naša sloga* 26 (1893); 29-33 (1893).

⁸⁷ Josip Juraj Strossmayer Franji Račkom, Krapinske Toplice, 6. srpnja 1893 (*Korespondencija Rački Strossmayer*: 378).

⁸⁸ Marinica Giorgi, dubrovački vlastelin, pristaša *Narodne hrvatske stranke*.

⁸⁹ Odnosi se na Konstantina Vojnovića i članove njegove obitelji. Umirovljeni profesor zagrebačkog Pravnog fakulteta, akademik JAZU, jedan od prvaka banovinske *Neodvisne narodne stranke*, otac književnika Iva i povjesničara Luja, Konstantin Vojnović tada je stalno živio u Dubrovniku.

⁹⁰ Franjo Rački Josipu Jurju Strossmayeru, Zagreb, 9. srpnja 1893 (*Korespondencija Rački Strossmayer*: 379).

Zaključak

U vrijeme središnjega razdoblja hrvatske nacionalne integracije, hrvatske su zemlje voljom nadređene tudinske vlasti, dvojne Austro-ugarske Monarhije, bile u stanju međusobne razjedinjenosti. Zbog toga su predvodnici hrvatskog nacionalno integracijskog procesa gajili antiaustrijska i antimadžarska raspoloženja.

Videći da u dualistički ustrojenoj Austro-Ugarskoj neće moći ostvariti ujedinjenje hrvatskih zemalja (koje su pripadale dijelom austrijskom, dijelom ugarskom dijelu Habsburške Monarhije), Hrvati su na razne načine iskazivali svoje nemirenje takvim stanjem. U svome su tisku pravodobno obavijestili što se zbiva u svakoj od hrvatskih zemalja. Književna djela, pisana hrvatskim jezikom u Banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Istri, smatrali su sastavnim dijelom jedinstvene hrvatske književnosti. Likovno-umjetnička djela, stvorena rukom i talentom bilo kojeg hrvatskog slikara ili kipara u Banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji ili Istri, smatrali su sastavnim dijelom hrvatske likovne umjetnosti. Glazbeno-skladateljska (instrumentala i vokalna) ostvarenja u bilo kojem banovinskom, dalmatinskom ili istarskom kulturnom središtu smatrali su doprinosima ukupnoj hrvatskoj glazbenoj kulturi. Znanstvena dosignuća na bilo kojem znanstvenom području i u bilo kojoj sredini hrvatskoga Sjevera ili Juga smatrali su prinosima ukupnoj hrvatskoj znanosti.

Imajući svijest i osjećaj da su u svakom dijelu hrvatskoga prostora, od Mure, Drave i Dunava na sjeveru do Jadranskoga mora na jugu, u svojoj domovini, na svome domovinskom tlu, pojedini radnici, obrtnici i intelektualci iz Banske Hrvatske nalazili su zaposlenje i privremeno se ili trajno nastanjivali u Dalmaciji i Istri. I obrnuto.

Neke staleške svehrvatske skupove vladajući je režim zabranjivao. Tako npr., kada je nakon tri opće hrvatske učiteljske skupštine, održane u Zagrebu 1871., u Petrinji 1874. i u Osijeku 1878., četvrta trebala je biti održana u Zadru, dalmatinsko ju je Namjesništvo (u dosluhu sa središnjom vladom u Beču) zabranilo, jer nije željelo daljnje međusobno povezivanje hrvatskog učiteljstva iz ugarskog i austrijskog dijela Monarhije. Nakon osnivanja modernog Sveučilišta u Zagrebu (u ugarskom dijelu Monarhije), austrijska je vlast uskraćivala stipendije svršenim srednjoškolicima iz Dalmacije i Istre (austrijskog dijela Monarhije) koji su namjeravali studirati na zagrebačkom Sveučilištu. Željela je da studiraju u Grazu ili u Beču. A onima iz Istre i Dalmacije, koji su ipak, ne oviseći o državnoj stipendiji, završili studij u Zagrebu, austrijska vlast nije

priznavala neke ključne ispite, zahtijevajući da te ispite, ako žele dobiti zaposlenje u Cislajtaniiji, ponovno polažu na cislajtanijskim sveučilištima. Austrija i Ugarska nisu željele ni prometno povezivanje Dalmacije i Istre s Banskom Hrvatskom. Potvrđuje to, uz ostalo, osobito primjer prometno-željezničke izoliranosti Dalmacije. Dalmatinska željeznička širokotračna pruga izgrađena je samo od Splita i Šibenika do Knina (1888.). Produženje pruge prema Banskoj Hrvatskoj nije nastavljeno do sloma Austro-Ugarske, jer taj njezin produžetak nisu htjele ni Austrija ni Ugarska.

Organi vladajućeg režima u austrijskom (cislajtanijskom) i ugarskom (translajtanijskom) dijelu Monarhije nisu mogli zabraniti svehrvatske skupove u čast pojedinih hrvatskih književnika, jer se smatralo da oni, potekli iz hrvatskoga naroda, pripadaju čitavom hrvatskom narodu, jednako na hrvatskom Sjeveru kao i na hrvatskome Jugu, gdje god se čuje i vlada hrvatska riječ. Takva dva velika općehrvatska skupa bili su skupovi u Makarskoj 1890. (u povodu otkrića Kačićeva spomenika) i u Dubrovniku 1893. (u povodu otkrića Gundulićeva spomenika).

Ta dva spomenika, Kačićev i Gundulićev, kao i svečanosti u povodu njihova otkrivanja, zbližili su Hrvate sa sveukupnog hrvatskog prostora, pokazali su im da govore istim jezikom, da su emotivno svoji, da su i u Makarskoj i u Dubrovniku (jednako kao i u Splitu, Zadru, Zagrebu, Osijeku, Požegi, Sisku, Karlovcu, Rijeci, Voloskom, Pazinu, Buzetu) na svome, u zajedničkoj im hrvatskoj domovini, koja mora jednoga dana biti sjedinjena i cjelovita, koja ima pravo na svoje jedinstvo, na svoju slobodu i na svoju budućnost.

Premda iz raznih hrvatskih krajeva, Hrvati su se na tim skupovima susreli kao stari znanci, kao ljudi s istim govornim jezikom i istim političkim željama i političkim težnjama. Upravo taj isti jezik i te iste nacionalno integracijske želje i težnje što su ih povezivale, sjedinjavale su na svoj način i razjedinjen hrvatski prostor ujedinjenjem misli i osjećaja. U tome je bilo društveno-političko i nacionalno integrativno značenje tih općehrvatskih skupova, u kojemu se u hrvatskom narodu gradio neponovljiv osjećaj slobode, osjećaj i svijest o pravu na samoodređenje. Zapravo, osjećaj prava na samostalnost hrvatskoga naroda.

TWO GENERAL CROATIAN MEETINGS IN 1890 AND 1893 AND THEIR SIGNIFICANCE FOR THE NATIONAL INTEGRATION

IVA MILOVAN AND NEVIO ŠETIĆ

Summary

On the basis of the 1867 Austro-Hungarian agreement, Croatian lands (Croatia, Slavonia, Istria and Dalmatia) were to remain administratively separated within the Habsburg Monarchy until 1918, giving way to a number of political processes advocating the idea of national integration. Political initiative manifested in the organisation of general meetings of Croats from all their lands, industrial exhibitions in Zagreb (1864, 1891), symposia of Croatian teachers (1871, 1874, 1878), a gathering occasioning the opening of the new University in Zagreb in 1874, etc.

Considering their exceptionally high attendance and far-reaching implications, two conferences have drawn the authors' particular attention. The first was held in Makarska in 1890, occasioning the erection of the monument to the writer Andrija Kačić Miošić (1704-1760), credited for the promotion of Croatian language and national identity. The other meeting was held in Dubrovnik in 1893, also occasioning the erection of a monument to the Dubrovnik-born poet Ivan Gundulić (1589-1638). Among the participants were the members of the parliament, mayors and municipal administrators, men of letters, eminent scholars, journalists, businessmen, teachers and professors, cultural exponents, including visitors from the remote corners of Croatian lands and from all social strata. The authors highlight Croatian political conditions of the time with emphasis on Makarska and Dubrovnik, examine the preparations and programs of these conferences as well as their reception in

the press. They also point to the elements which demonstrate the emotional and political unity of the Croats, and which further contributed to the process of national integration.